

Illés György

Vajda János nyomában

Emlékhely az erdőszélen (Vál)

Az erdészházhoz vezető úton óriási mogyorófák strázsálnak. A székesfehérvári István király Múzeum XVIII. századi parasztbútorokkal népesítette be az erdészlakot, amelyben gyerekkorában Vajda János élt a szüleivel. Az udvaron vénséges vén körtefa, göcsörtös törzsű szilva, meg alma és két óriás ezüstfenyő.

– Ezeket a költő édesapja ültette, aki erdészként ebben a házban lakott – mondta a váli múzeum gondnoka, és otthonos melegséggel tessékelt a parasztházba. Tálasok, szekrények, tulipános ládák sorakoznak a két szobában. A konyhában kemence és rakott tűzhely. A bútorok korabeliek, de nincs közük hajdani lakójukhoz.

A költő 1827-től 1837-ig első tíz évét töltötte itt. Verseinek kedvenc tája az erdő. Szerette rémületességét, veszélyeit, titkait, koromsötét, néma éjeit. Játszadozott a varjúdelelői erdőben, a gyűrűsaljai patak partján kavicsokat gyűjtött, a csalános iharosban bogarakra vadászott.

Csak a gyermekkorát töltötte ebben a házban, Pesten született az Ötpacsirta utcában. Pesten is halt meg, de azért sohasem lett pesti, mindig váli maradt: van anyakönyvi és van eszmei szülőföld, ez két külön dolog.

Gyerekkoromat tartom életem legboldogabb idejének – írta. – *Húszéves koromig oly boldog és naiv voltam, mint Ádám a paradicsomban…* Mindig a kiűzött Ádámként tekint vissza a váli Vadászvölgyre: *Földje buján termett... Apám az erdőben szedte össze a vízmosásokból a legjava televényt, mely lehullott levelekből képződött. Olyan tök, dinnye, uborka nőtt benne, hogy megcsodálta mindenki. Valóságos Kánaán, Paradicsom, Eldorádó volt ez a hely. A karózott töviskerítést egybefolyva futotta be a sok inda, a szilvafáról dinnye lógott, a futó paszuly még a ház tetején is virított és termett.*

Öten voltak testvérek, s az uradalmi erdész fia itt szerette meg a természetet. *A vaáli erdőben* című öregkori költeményében így emlékezett meg a nádfedeles erdészlakról:

Óh, milyen jó volna ottan,
Abban a kis házikóban
Élni, éldegélni szépen,
Békességben, csöndességben.

Az erdészlak akkoriban farengeteg közepében állt, ma a megfogyatkozott erdő szélén, – meséli a gondnoknő, majd a Vajda családra terelte a szót. – A földbirtokos Ürményi egyik komornáját vette el Vajda Endre. (A rossz nyelvek szerint: elvetették vele, s így lett a szolga-legényből uradalmi főerdész.)

– Mit tud a szülők tragikus haláláról?

– A szőlőből hazafelé tartottak szekéren, amikor zivatar kerekedett, villámlott, a lovak megbokrosodtak. A szekér felborult, így lelték halálukat 1863-ban. Egy sírba temették őket. Hátrahagytak két fiút és három lányt. A lányok közül kettőről tudunk. Az egyik itt a váli temetőben, jeltelen sírban nyugszik, a másik egy csákvári szegényházban halt meg. A két fiú közül csak az egyiknek sorsát ismerjük; Jánosét, akiből költő lett.

Vajda verseiben hiányzik az erdőn átfolyó forrás rajza: valóban, víz nincs a váli erdőben, a vadakat vályúk, itatók táplálják. Az erdészház mellett viszont itt áll a hatalmas tölgyfa. Lehet, hogy nem üldögélt alatta Vajda, de mivel a nép így tartja, s valóban látnia kellett ezt az óriást – számomra ez a költő fája. Körüllépem: hatvanhárom lépés lombozatának kerülete.

Egy tisztás van nem messze, füvét mostanában kaszálták, egy szénaboglya áll a közepén. Leheveredek a tövébe, megcsap az erdei széna mézes illata – zsálya és kakukkfű –, és eszembe jut az egyik váli erdőről szóló vers, ahol „illatos hegy”-nek nevezett Vajda egy domboldalt. Ez lehetett?... Mindegy: hanyatt vetem magam, fejem alá teszem karom, fűszálat rágok s az illanó felhőkbe nézek. Száll a nap, talán itt is alszom... Vajdára gondolok, Giná-ra, Rózára meg a szerelemre.

Az üstökös Pesten

A szobája minden sarkában gondosan meghegyezett ceruzák és papírlapok várták. Ha séta közben valami átvillant az agyán, tüstént följegyezte, a kályha mellett például a rímeket, hasonlatokat. Folyton járkált, körbe, az asztal körül, nyitogatta-zárta az ablakokat. Kinézett az utcára, visszahúzódott.

Sietve felöltözködött, már korán délelőtt otthagyta a lakását, recsegve, fújva vonult a körfolyosón keresztül, le a lépcsőkön. A házbeliek mindig utána néztek, a konyhaablakba egymás után félrehúzódtak a szürke, koszos függönyök.

– Elment! – mondta az egyik szomszéd a másiknak.

– Elment! – hajoltak le a másodikról az első emeleti lakók felé.

A levonulót megnézték az asszonyok. Ritka ember volt, hatalmas test, akár egy óriásé. Haja tömött, nem akar megőszülni. Szürke szemei akár két fenyegető pisztolycső, ahogyan Eötvös Károly feljegyezte. Senki nem mer belenézni ezekbe a szemekbe. Piros az arca, de nevetni még senki sem látta. Szürke ruhában, szürke cilinderrel, hatalmas sétabottal zörög, csattog, lépcsőbe, karfába, kőbe meg-megbotolva siet tovább, a jó ég tudja, miért és hová. Így van ez nap nap után.

A különös férfit sokáig egy vadászkutya kísérgette. Egy reggel az állat eltűnt az utcán, s nem tért vissza.

– Még a kutya is megszökik tőlem – hajtogatta a dohogó, morgó író.

A Pilvax kávéház belseje 1848-ban

Azóta magában járt. Figyelemre sem méltatta a járókelőket. Kimagasodott közülük, átnézett felettük. Mégis a zsúfolt Belvárost szerette leginkább. Ott volt a Pilvax, az ifjúkori emlék, oda járt Petőfiék körébe, ott volt a Franklin Társulat, annak lapjaiba dolgozott, ott a Vasárnapi újság szerkesztősége, ahová naponként bejárt, a Kammon kávéház, kedvenc tartózkodási helye, és a Szikszay kocsma, ahol megebédelt, s a Kecskeméti és Magyar utca sarkán az Elked vendéglő, ahol vacsorázni szokott. Vacsora után visszament a Szép utca sarkára, a Kammonba, újságot olvasott, hallgatott, és csibukozott éjszakáig. Ha azonban valami hír felháborította: az irodalmi klikkek uralma, Gyulai Pál mesterkedései, a bécsi önkény, vagy főuraink hazafiatlansága, akkor fölhorkant, káromkodott, ráütött az asztalra. Volt két hallgatag társa, egy tanár meg egy novellista, ilyenkor nekik magyarázta indulatosan, micsoda szégyen esett a nemzeten.

Legszívesebben a Duna-parton sétált. Ott szabadon lélegzett, s őrizte füg-

getlenségét. Szivarra gyújtott, fújta a füstöt, nézte a Dunát. Bródy Sándor írta, hogy egyszer egy ismeretlen férfi megállította, tüzet kért. Az óriás összeráncolta homlokát, megremegett a szakálla:

– Uram, az emberek százai sétálnak itt szivarozva, semmi dolguk és gondjuk, s ön engem állít meg tűzért… nem adok!

S továbbrobogott.

A járókelők összenéztek, volt, aki pestiesen-bennfentesen magyarázta:

– Vajda János, a zseniális költő, nehéz eset, nagy különc!

Valóban különös embersors és különös költősors volt.

Szerette a fővárost, mégsem bírta a házait. Állandóan váltogatta lakását, hurcolkodott lankadatlanul. Lakott a Múzeum körúton, a mai Központi Antikvárium mellett, a Régiposta utcában, legtovább állítólag az Aranykéz utcában, aztán a Kerepesi úton, a Vámház körúton, az Üllői út 24-ben, elég sokáig a Ferencvárosban, a Tompa utcában; a Dohány utca és a Síp utca sarkán álló házban halt meg. De lakott más pesti kerületekben, s Budán is, sehol se érezte otthon magát. Az igazi otthont kereste, a meleg fészket, ahol megbújhat, de nem találta meg.

Nyugtalan volt s üldözött. Harsogó egészséggel győzte a hajszát, melyet nagyobbnak képzelt, mint amilyen volt. Demokratikus meggyőződése választotta el a hivatalos irodalomtól. Zárkózott, kielégületlen, féltékeny, morózus óriás lett belőle. Nem tévesztette meg az osztrák-magyar kiegyezés utáni talmi ragyogás, keményen, félreérthetetlenül megmondta az igazságot: egymást majmolják a társadalmi rétegek, „eszét veszíti elsőrangú csillag” is – írja *Jubilate* című költeményében.

Hogy tud itt élni egy költő? Van még reménye, van:

Dehát nem volna itt már semmi ép?
Az nem lehet! Van, igenis, a nép.
A nemzet ős fajának a törzse még jó,
Csak lombjait pusztítja ronda hernyó,
Mit megnövelt a mostoha idő.
De kertészkés levágja majd, s kinő,
Vagy eljövend a jótékony vihar,
Élősdi férget letipor, kimar;
Az ezeréves tölgy kihajt még újra,
Egy fényesebb, dicsőbb nagy fordulóra.
Virulni fog a második ezerben,
Meglombosodva gazdagabban, szebben…
– Hazám, eged bár egyre csak sötétül,
Én nem tudok meghalni e hit nélkül!

A hivatalos érvényesülés fényes porondjáról, ahol Arany János szelíden, szemlesütve állt, a főrendező, a hangos kis Gyulai Pál ridegen kitessékelte. Írhatta Vajda a századvég legjobb magyar verseit, csak a fiatal írók magasztalták. De a magasztalásból nem tudott megélni. Verskötete sokáig nem jelenhetett meg, cikkeket kezdett hát írni az újságokba. Hamar kiderült, hogy nagyszerű, világosan érvelő, a politikai és a gazdasági élet sűrű bozótjába belelátó publicista. Minden kérdéshez nyíltan hozzá-szólt. Ez időben írt versei is politikai versek a szó legjobb értelmében. A *Lenni vagy nem lenni* című*ben* például igazságos bírálat után ismét a nemzet népi erejébe vetett hittel ezt mondja:

Világhíres, félelmes rohamod
Egyszerre lép át egy félszázadot.
Kit el nem öltek karddal óriások,
Fogd meg serényen a kapát, az ásót,
Dologra is, ha ember kell a gáton,
Te légy az első az egész világon!

Még fiatalkorában beleszeretett lakásadója szemrevaló, magakellető, de üresfejű lányába, aki azonban cserbenhagyta, a szegény költő felesége helyett elment grófi szeretőnek Bécsbe. Vajda ezt a nőt haláláig szerette, önemésztő lángolással.

Kratochvil Gina elvesztését számon kéri a világtól s az égtől. Gina emlékéhez éppoly hű, mint politikai elveihez.

Fájdalma enyhültén írja líránk egyik legragyogóbb szerelmi versét:

Mint a Montblanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szivem többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Körültem csillagmiriád
Versenyt kacérkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért én föl nem olvadok.

De néha csöndes éjszakán
Elálmodozva, egyedül –
Mult ifjúság tündér taván
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szivem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen,
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen.

Egy szerelmi történet, s a férfi a legmagasabb európai hegycsúccsá jelképesedik benne. Alább nem adta. Lelkében ilyen méretekben élt. Ady Mont Blanc – embernek nevezte el Vajdát.

Férfiasan viselte magányát; erdőkbe, tavakra jár vadászni, hogy zavartalanul összeolvadjon a természettel. Mégis, függetlenségének tudata nem volt képes eloltani mérhetetlen, sose leplezett sóvárgását a föloldó női lény után. A borongó filozófiai költő – ahogyan elnevezték kortársai – egy nap, 1880 tavaszán, beleszeretett egy tabáni kislányba. Az

utcán pillantotta meg. Azonnal bemutatkozott, hazakísérte, másnap meglátogatta. Róza a hegyoldalba süppedt ódon budai ház udvarán éppen ruhát mosott. Az óriás odacsörtetett. Kezében virágcsokrot szorongatott. Lekapta cilinderét és letérdepelt a lány előtt. Mint aki égi jelenést lát, úgy szólította meg: *Felséges szépség!*

Az ötvenhárom éves férfi megkérte a húszesztendős lány kezét, s nem sokkal utána feleségül is vette. A szőke, édes ajkú Bartos Róza, mint Rozamunda jelent meg a költő új verseiben. Vajda fiatalnak érezte magát, s valóban az volt. A ferencvárosi Tompa utcába költöztek, az író legénylakásába.

Szárnyalt és ragyogott. Sajtó alá rendezte összes versét, még több cikket írt. Szép versek egész sorát jelentette meg, sőt könyvet állított össze, a *Szerelem szótára és kalauza* címmel.

Egyszer csak megint ott loholt kora délelőtt az utcákon. Ismét boldogtalan, s megint a Szikszayban költötte el ebédjét, késő este tért haza, bezárkózott. A fiatal feleség a másik szobában töprengett: *Ki ez az ember? Gyöngéd, majd nyers, csupa hullámverés. Most ott fekszik fehérre meszelt pipafüstös szobájában, ahol a falon Napóleon, Petőfi és az imádott Gina képe látható meg egy vadászpuska szíjra akasztva s egy barna patrontáska, a nimródi szenvedély jelei. Istenem, nem lehet ezt az embert megvigasztalni?*

Egy nap megírták az újságok, hogy jön az üstökös. A költő izgatottan várta az estét, a csillag megjelenését. Az asszonyka feljegyezte ennek a különös éjszakának történetét. A Tompa utca és a lakóház, az udvar egyszerre csak – késő este volt már – fénybe borult. Mintha millió gyertya gyúlt volna az égbolton, ezüst fény ömlött végig a földön. Vajda

János elemében volt, ez kellett neki. Tövig nyitott minden ajtót, ablakot, ide-oda rohant, ki az udvarra, vissza a lakásba. A fény vakított, olyan erős volt. Lassan húzott át a fejük fölött az égen a híres, magányos csillag. Nagy volt az uszálya, majdnem a földet seperte.

A költő nem bírt magával. Futott az emeletre, a háziúrhoz. Bekopogott, rácsöngetett. A háziúr előkászálódott, de ajtót nem nyitott.

– Ki az, mit akar? – szólt az izgalomtól remegő óriásra.

– Jöjjön ki, itt van az üstökös, jöjjön! – kiáltott a költő.

– Már alszom, egye meg a fene a maga üstökösét! – dohogott vissza a háztulajdonos.

– Dögölj meg a pénzeden! Te nyárspolgár! – dörgött vissza Vajda János. S szaladt vissza az asszonyhoz, kézen ragadta, s hol az ajtóhoz cipelte, hol az ablakhoz állította. Fölverte a többi lakót, dirigálta őket, nézzék az eget, ilyet még nem láttak, s nem fognak látni többé életükben.

Fenn voltak hajnalig. Az üstökös fénye lassan aludt ki. De azon a helyen, ahol sokáig ragyogott, még nappal is látszott valamilyen fényrezgés.

A költő bezárta az ablakokat, beült a szobájába, gyertyát gyújtott, írni kezdett. Magát látta az üstökösben. Délelőtt tíz óra tájban bekiáltott az asszonyhoz, s felolvasta új versét, ezt:

Az égen fényes üstökös; uszálya
Az ég felétől le a földre ér.
Mondják, ez ama „nagy", melynek pályája
Egyenes; vissza hát soha se tér.

Csillagvilágok fénylő táborán át
A végtelenséggel versenyt rohan.
Forogni körbe, nem tud, nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan!

Imádja más a változékony holdat,
A kacéron keringő csillagot;
Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen!

Végül is elvált Rózától, elkísérte az asszonykát Bécsbe. Ott állást szerzett neki, aztán hazatért, egyedül maradt a rideg-hideg lakásban. Egyedül az irodalmi életben is, a közízléstől elváló demokratikus szemléletével, független esztétikájú felfogásával, Petőfi és Arany utánzóinak kórusában, zord képeivel, keserű, de igaz hasonlataival, az emberi erő és a sorssal szembeszállás páratlan költői fölényével. Utolsó éveiben már felé fordult a hivatalos elismerés is. Az iskolaügyi miniszter levett kalappal megállt előtte a Duna-parton. De akkor már Vajda János kabátja zsebében kétsornyi végrendeletét hordta magával, ha esetleg az utcán halna meg, hirtelen. Költőhöz méltón versben jelezte azt is, hogy *közelg a nagy óra*, s *testből a lélek válni készül*. Másnap meghalt. Asztalán megtalálták utolsó papírszeletét is. *Nem vagyok adósa senkinek* – rótta fel. Talán nemcsak pénzbeli adósságra gondolt.

